

HEMMESJÖBYGDEN

Meddelande från Hemmesjö hembygdsförening

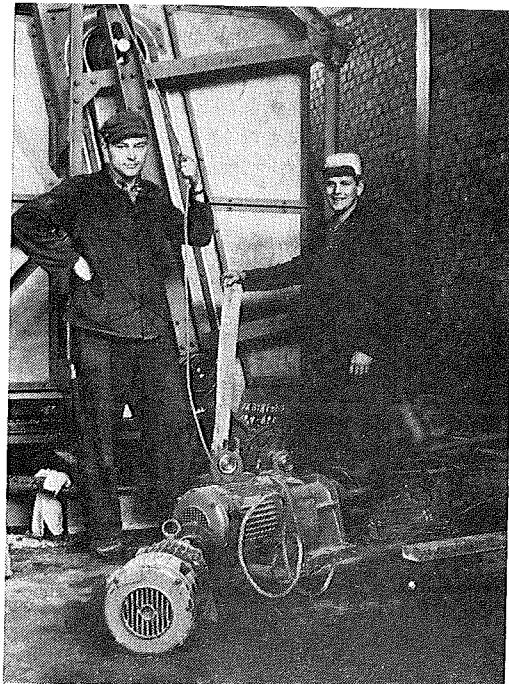
EN SPÅNSKIVEFABRIK BLIR TILL - OCH LÄGGS NER

När spånskivefabriken i Åryd lades ner häromåret fanns en "dödsannons" uppsatt i portkuren. Den slutade så här:

Många minnen i din själ du gömmer.
En guldgruva du var en gång.
Nu de höga herrarna dig glömmer
när du börjat sjunga din sista sång.

De närmast sörjande.

Till de sörjande hörde Knut Schön, tidigare anställd vid fabriken. Han har i ett album samlat sina minnen av spånskivefabrikens tillkomst. I bild och text kan man där följa fabriken från de första spadtagen till det bittra slutet. Det följande återger de huvudsakliga delarna av texten.



Från bygget. Sölve Sjösten t.v.

2.

29 mars 1957

Ur Smålandsposten:

Landets största spånplattfabrik skall uppföras i Åryd. Bakom projektet står AB Åry manufakturverk, som är ett dotterföretag till Sydöstra Sveriges skogsägareförbund.

Fabriken beräknas få en årlig kapacitet av 16.000 ton och uppförandet kommer att kosta c:a 8,5 milj. kr. Fabrikationen beräknas komma i gång i slutet av 1958. Fördelen med de spånplattor, som skall tillverkas, är att de är mycket billigare att framställa än vanliga fiberplattor, då man som material kan använda både sågavfall och klenvirke. Meningen är, att driften i Åryd delvis skall synkroniseras med fabrikena i Hultsfred. Det stora bygget är också ett led i strävandena att göra Åry manufakturverk till ett konkurrenskraftigt företag och ge de anställda en säker sysselsättning.

22 juli

Påbörjas rivningen av det gamla utlastningsskjulet, som i ca 50 år använts för att utlasta de lådor, som tidigare tillverkats. Skjulet och den bredvidliggande brädgården skall lämna plats för den nya fabriken.

30 september

Kommer den första maskinen för att schakta den mark, där spånskivefabriken skall byggas. Nya maskiner kommer snart till hjälp, bl.a. en schaktvagn som lastar 19 kbm på ca 2 minuter. Trettiotusen kbm jord skall bearbetas. Det är Skånska cement som svarar för maskinparken till detta Skogsägarförbundens stora nybygge. Om någon vecka skall schaktningsarbetet vara klart, varefter grävning och gjutning påbörjas.

F.n. består maskinparken av förutom grävmaskin även tre bandtraktorer av vilka de största är på 175 hkr och tar 2,8 - 3,5 kbm jord per gång. Jorden schaktas sedan bort med två schaktvagnar, som är de allra mest imponerande. De är av modellerna D 7 och D 8, och den största har en kapacitet av 14 - 19 kbm per gång. Tillsammans tar maskinerna ca 600 kbm jord per dag. Största besväret har vi med den småländska stenen, säger verkmästaren, och de stora bumlingarna är till stor nackdel i arbetet. Men även de största stenar följer ganska lätt med i schaktvagnarnas stora gap, även om man måste ta två traktorer till hjälp ibland

8 december

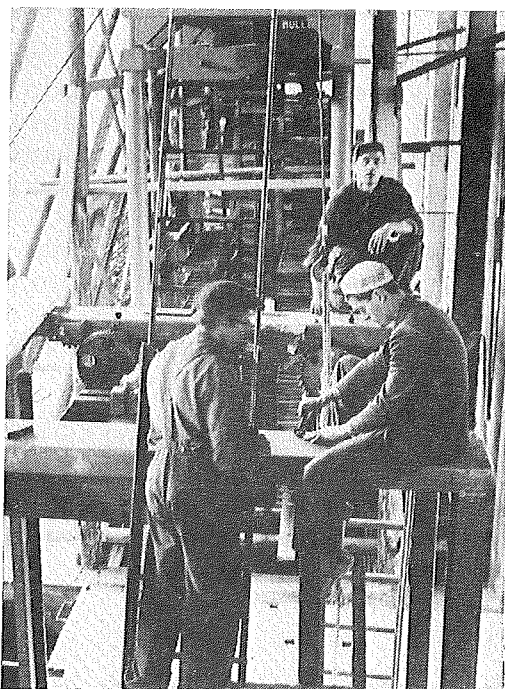
A-betong, Vislanda, levererar betongbjälkar. Lossning pågår. Varje takbjälke väger sex ton.

12 december

Med lyftkranens hjälp går det lätt att få bjälkarna på plats. Vintern kommer med sträng kyla, samtidigt som resningen av fabriksbyggnaden påbörjas.

15 december

Efter sex dagar är fabriken stomme färdig. Två dagar senare börjas takläggningen.



Från bygget. Willy Johansson främst t.h.

16 december

Ångcentralen är under uppförande.

9 januari 1958

Takläggningen avslutas denna dag. 17 gr kallt.

10 januari

Taklagsfest.

11 januari

Ur Smålandsposten:

År 1955 förvärvades Åry manufakturverk av SIAB som hade planer på att där bygga en spånskivefabrik. I dag har den nya fabriken redan kommit under tak och i går kväll hade entreprenörer, konsulter, arbetare och arbetsledare inbjudits till taklagsfest å Stadshotellet i Växjö. Disponent Eric Norrefeldt, Hultsfred, som också är högste chef för Åry manufakturverk och den blivande spånskivefabriken hade intressanta siffror om den nya fabriken att lämna Smålandsposten.

Redan den 15 augusti i år beräknar vi börja provtillverkningen och den 1 september skall driften vara i full gång, omtalade disponent Norrefeldt. Fabriken beräknas sysselsätta 70 man med ingenjör C.A. Johansson som driftschef. Vid full

drift blir det treskiftsarbete. Man har förvärvat tillverkningsrätten för Sverige enligt det berömda tyska systemet Behr, och man har köpt en hypermodern Behranläggning, i det närmaste helt automatiserad. Som råvara användes klenved, rundved och sågverksavfall från bygden omkring Äryd, och man beräknar förbruka 70.000 kbm. pr år. Kapaciteten blir c:a 16.000 ton spånskivor pr år för skilda industriella ändamål, varav en stor del skall gå på export. Skivorna får en storlek av 5 x 9 fot i tjocklekar varierande mellan 6 och 28 millimeter och med en volymvikt av 650 kg. pr kbm.

Årsomsättningen i kronor räknat blir omkring 13 miljoner, medan byggkostnaderna för fabriken fullt färdig går löst på nio miljoner. Det är en imponerande fabriksanläggning, som just nu kommit under tak i Äryd. Fabriken blir 125 meter lång, 32 meter bred och höjden varierar i de olika avdelningarna mellan sju och 13 meter.

7 april

En pump går dag och natt för att hålla pressens djupa schakt fritt från vatten.

Tjälen i fabriken är 1,20 meter.

27 april

Det yttre av fabriken är i det närmaste färdigt. Gjutningen av pressens fundament utföres i två omgångar.

25 maj

Gjutningen till pressen är färdig.

1 juni

De första maskinerna har kommit från Tyskland.

4 juni

Efter fyra veckor står den 25 meter höga skorstenen färdig.

Monteringen av hetvattenpannan har pågått några veckor.

27 juni

Monteringen av torkanläggningen påbörjas. Två tyska montörer leder arbetet.

30 juni

Monteringen av den första spånbunkern påbörjas.

3 juli

Från Skatelöv genom skog och mark har det huggits en bred gata för att få elkraft till fabriken.

25 juli

Cirka femtiofem vagnar med maskiner kommer från Tyskland.

7 augusti

Det transportband, som skall föra spånplattorna fram till pressen, monteras.

Det är många hål i taket för fläktrör. Därför får maskinerna skyddas från regn med ett extra tak.

9 augusti

Fabriken får 345 elmotorer.

3 september

Putsningen av golven är i det närmaste slutförd. Gjutning av grunden till barkmaskinen pågår. Cirka 20.000 säckar cement går åt.

5 september

Flygbandstorken monteras.

21 september

Pannan proveldas söndagen den 21 september kl. 22.

27 september

Allmänheten har fritt kunnat gå omkring och se hur arbetet har fortskridit.

20 oktober

Påbörjas ett allvarligt försök att få fram en spånplatta. Många av företagets stora män är närvarande. Men det blir bara ett försök, någon platta går ej att få fram. Det är krångel i samtliga avdelningar. Klockan 03.00 natten till tisdagen bjuder disponent Norrefeldt och ingenjör Johansson på öl och goda smörgåsar. Sedan pågår arbetet till klockan 07.00 utan att ge en platta som resultat.

24 oktober

Nu har en del fel rättats till. Denna gången går det riktigt bra med provkörningen.

25 november

Invigningsdagen. Tjänstemännen går klädda i vit rock och väl utplacerade för att kunna stå till tjänst och besvara de frågor som journalisterna kommer att ställa dem. En utställning är anordnad i lagerrummet. Ett sextiotal personer är inbjudna vid denna invigning. Som avslutning bjuds på ett glas, varefter middag följer på stadshotellet.

3 februari 1959

Torkarna blir det stora problemet. Det har tidigare varit eld flera gånger. Men den stora smällen kommer på måndagsmorgonen den 3 februari kl 7. Det börjar brinna i flygbandstorken. Genom den gemensamma utsugningen sprider elden sig till rotationstorkarna, med påföljd att de exploderar. Skadorna blir ganska omfattande, omkring 15.000 kr, men ingen personskada sker. Växjö brandkår blir kallad.

Men eldsvådor och explosioner är inte de enda bekymren med torkarna. Rotationstorkarnas packboxlager är bristfälliga från första stund. Lagren skär ihop och så vrids slangarna av. En tork är ständigt under reparation. Under semestern 1960 byggs torkarna om. En ny kraftigare rulle inmonteras. Torkarna får en kraftigare axel.

Oktober

Driften övergår från treskift till kontinuerlig.

1960

Lagerlokalen byggs ut.

1961

En stor framgång för S-skivan. Efterfrågan blir stor. Allt som finns i lager försvinner snart.

Februari 1961

Artikel i SIA:

Spånskivefabriken i Åryd byggs ut från 20.000 årston till 28.000. De kompletterande maskinerna är redan beställda, och inmonteringen skall ske under semesteruppehållet i sommar. Genom att denna utbyggnad förbereddes redan vid fabriken kan den ske med en investering om endast två miljoner. Produktionsökningen beräknas i huvudsak bli avsatt på Årydfabrikens exportmarknader.

Torkhallen byggs ut. Två nya torkar inmonteras, enklare än de tidigare.

1976

Spåntillverkningen läggs ned. Kutter- och ramspån köps från sågverken. Den lokal där barkmaskinerna stått blir lagerhus.

20 december 1985

Kl 12.47 stannar tillverkningen av spånskivor. Sågavdelningen fortsätter några månader till.

De anställda får gå efter hand. Den 4 juli 1986 går de 20 sista.

FACKLIG VERKSAMHET I ÅRYD

1907-1909

"Protokoll fört vid 1:a möte i Åryd den 26 april 1907 för bildandet av en fackförening. För det första bestämdes inträdesavgiften till 2 kr. En avgift av 0,35 kr beslöts att av varje medlem betalas per vecka. Mötet beslöt tillsätta en styrelse av 5 personer vilka utföllo så att till ordförande blev genom omröstning utsedd E. Nyrén. Dessutom voro på förslag följande personer, vilka fingo nedan stående röstetal. E.Nyrén 40 röster, E. Pettersson 39, G. Lindquist 32, E. Johansson 24, O. Franzén 24. Till revisorer blevo utsedda K.O. Karlsson, Karl Mattsson och August Johansson. Inträdesavgiften blev vid tillfället 89 kr men blevo flera inskrivna sedan. Nytt möte hålles söndagen den 2 juni 1907. Åry Bruk den 30 maj 1907. Gustaf Lindquist. Sekreterare."

Med detta protokoll inleds en åttio år lång period av facklig verksamhet i Åryd. Det är avdelning 161 av Svenska Sågverksindustriarbetareförbundet som bildas.

År 1903 köptes Åryd bruk av Tingstads Trävaruaktiebolag i Göteborg, vars ägare A Edwin Ohlsson, kom att betyda mycket för utvecklingen i Åryd med omnejd. En modern såg med lådfabrik byggdes upp, arbetarkaserner uppfördes och arbetskraft importerades från Norrland. Antalet anställda var mellan två- och tre-hundra. Disponent Ohlsson styrde företaget från Göteborg via en förvaltning i Åryd.

Vid 1907 års slut har 139 medlemmar anslutit sig till fackföreningen. Det kan tyckas vara en låg siffra men beror på att många anställda var minderåriga som ej fick ansluta sig. Möten hålls vanligen på söndagar med två till tre veckors mellanrum. Den första kommittén (av många) som bildas får i uppdrag att lämna en skrivelse till brukets förvaltning med krav på höjning av timpenningen samt ersättning för övertidsarbete. Efter livlig diskussion beslutar man att vänta med krav på högre timpenning men kräva 50 procent högre lön vid arbete utöver normal arbetstid, dvs 57 timmar, samt 100 procent på sön- och helgdagar.

I mars 1908 deltar avdelningen i en demonstration i Växjö till stöd för lockoutade arbetare i Sävsjöström. Det nyinköpta standaret används första gången vid 1:a maj demonstrationen i Växjö, då man får ledigt mot löfte att arbeta fyra timmars övertid mot vanlig betalning. Demonstrationen utgår från avdelningens lokal i "Gamlesågen" vid masugnen, vidare genom allén till Sjöbacken och sedan till stationen för resa till Växjö.

Under 1908 förhandlar man fram ett kollektivavtal som innebär cirka 5 procents ökning. På ett möte vädjar ordföranden till de närvarande att utbringa ett 5-faldigt leve för förtroendemannen A. Svensson, som genomfört förhandlingen, "... men då han icke likade detta blev även detta leve gällande den Internationella Arbetarrörelsen."

I februari 1909 beslutar avdelningen att säga upp avtalet och tillsätter en kommitté för att utarbeta ett nytt avtalsförslag, som lämnas till förvaltningen. Efter lång väntetid kommer arbetsgivarens svar, som visar sig innehålla lönesänkningar. Avdelningen beslutar hålla fast vid sitt eget förslag. Efter flera förhandlingsomgångar med

disponenten kommer man fram till ett avtal där avdelningen den 15 juni "...med några ytterst svaga ja beslöt att godkänna underhandlingsresultatet, som var gällande till 31 jan 1913...". Innan avtalet hunnit skrivas under kommer det emellertid besked från Sågverksarbetareförbundet där man uppmanar avdelningen att skriva på avtalet endast om det får ett års kortare giltighetstid. Disponenten uttrycker i ett brev till Sågverksförbundet (arbetsgivarparten) sin upprördhet över sveket och ber sitt förbund om hjälp att klara upp saken. Han vägrar kategoriskt att gå med på kortare avtalstid.

I det här låsta läget befinner man sig då lockouten bryter ut den 26 juli 1909. Arbetarsidan svarar med att förklara arbetsplatsen i blockad. Den landsomfattande storstrejken 1909 är en av de största konflikterna som förekommit på den svenska arbetsmarknaden. Avdelningen håller lockoutmöte varje dag. Den medlem som inte är med på mötet går miste om det dagliga understödet såvida han inte beviljats permission. Patruller utses och rapporterar om ev strejkbrytare. Vid ankommande tåg på stationen i Åryd letar man efter misstänkta personer. Ev blockadbrytare får ståta med namnet i annonser i Smålands Folkblad.

Förvaltaren på Åry bruk, Gustaf Boman, beslutar redan i april hålla den uppseglande konflikten så hemlig som möjligt, allt för att inte oroa kunderna. I ett brev till disponent Ohlsson i Göteborg beskriver förvaltaren förslaget till det nya avtalet. Förvaltaren har just återkommit från Stockholm där han diskuterat taktiken i förhandlingarna med arbetsgivarförbundets direktör von Sydow och justitierådet Hellner i Sågverksförbundet. Han beskriver i brevet hur man skulle reducera sina omkostnader för sågningen med 3000 kr (lägre löner) medan brädgården skulle ha oförändrat avtal. Hela brädgården sköttes av icke organiserade arbetare. Disponenten får i sin begäran om hjälp från Sågverksförbundet i tvisten om avtalstidens längd inte något gehör. Han låter då förstå att verksamheten i Åryd kan komma att läggas ner inom något år när skogen på brukets marker är slut.

Den 30/7 är 215 man utestängda från arbetet på fabriken i Åryd. Endast fjorton oorganiserade personer är i arbete, därav 2 nattvakter och 6 arbetare vid kolningen. Samma dag anländer 25 virkeslastade järnvägsvagnar till stationen. Förvaltaren skriver till Carlskrona - Wäxiö järnväg: "...Då vi p g a rådande lockout äro förhindrade att lossa hit ankomna vagnar, ...få vi härmed göra en vördsam framställning att vagnarna måtte få kvarstå hästades hyresfritt tills dess vi med hjälp av förmän och kontorspersonal hinna få dem lossade...".

För att skydda sin arbetande personal skriver förvaltaren till landshövdingen: "Till Konungens Befallningshavande i Wäxiö....Härmed anhålles vördsamt om förordnande som polismän under nu pågående arbetsinställelse härstädes för nedannämnda personer...". Sedan följer en lista på 15 personer, kontorspersonal, förmän och några arbetare. Enligt uppgift reagerade fackföreningen häftigt på detta myndighetsbruk och polisförordnandet lär inte ha blivit använt. Den 21/8 har antalet arbetande stigit till 30. En organiserad arbetare går ur fackföreningen och börjar arbeta. De lokala kontakterna mellan förvaltaren och fackföreningen avbryts plötsligt den 18/9. Vid denna tidpunkt är 201 arbetare sysslolösa och 34 arbetar.

Förvaltaren meddelar att han inte vill tala med lockoutstyrelsen utan uppmanar alla att återgå till arbetet. Detta retar upp styrelsen som låter förvaltaren förstå att om han vill något skall han lämna ett skriftligt meddelande till lockoutstyrelsen. Detta föranleder förvaltaren att sända följande brev till lockoutstyrelsen: "... Med anledning av paragraf 3 i det insända protokollsutdraget från Edert

sammanträde den 18 sept få vi härmed på uppdrag av Disponenten meddela att den av oss upplåtna lokalen för Edra sammanträden från och med idag blir stängd intill vi emottagit Eder ursäkt för den uppblåsta och utmanande ton, vari Ni behagat avfatta nämnda paragraf, som alltför illa motsvara det hövliga bemötande, Ni från vår sida alltid rönt...". Lockoutmötena får i fortsättningen hållas utomhus, vid dansbanan, på Ungsholmen eller i Grevinnans hage.

Den 25 september är konflikten över. En uppmaning från förvaltaren att återgå till arbetet samt att gå ur Landsorganisationen mot löfte att inga trakasserier skulle förekomma togs upp till behandling av lockoutmötet. För en återgång röstar 82 personer, emot endast 1. Onsdagen den 29 september återupptages arbetet. Det gamla avtalet gäller fortfarande. Det kommer nu att dröja fram till början av 1920-talet innan nästa arbetskonflikt inträffar i Åryd.

Fackföreningsmöten hålls i fortsättningen ca en gång per månad. Varje möte inleds med sång av t ex Marseljäsen, Arbetets söner, Socialisternas marsch, Frihetssången eller Internationalen. Ofta förekommer insamlingslistor för sjuka kamrater eller till bygge av Folkets Hus på andra orter. Vid en insamling köpes 7 par barnskor och strumpor som delas ut till två medlemmars familjer som hade det dåligt ställt. En del medlemmar får låna pengar av föreningen. I flera fall blir det problem med återbetalningen. Några lån blir eftersänkta medan andra drivs in vid upprepade besök hos låntagaren. Ofta tar man upp något ämne för diskussion på mötet. Det kan gälla frågor som handlar om solidaritet och internationell förståelse. Någon gång om året hålls fest där kvinnor och barn får delta. Då inbjuder man ofta någon känd talare som huvudattraktion. Så har t ex de båda socialdemokratiska agitatorerna Fabian Månsson och Kata Dalström talat i Åryd.

Man känner även idag väl igen en del av de problem som skymtar i föreningsprotokollen. Ofta diskuteras hur man skall locka fler deltagare till mötena. Ibland är det svårt att hålla ordning på mötet, alla vill tala samtidigt. I ett protokoll från 1909 står: "...Paragraf 9. Hölls en byastämma i en halvtimme då parlamentarismen åsidosattes och alla talare yttrade sig på en gång."

De tre första åren i fackföreningens historia var händelserika. Viktiga erfarenheter gjordes under konflikten. Många nya svårigheter väntar under kommande år. Mera härom i en kommande artikel. Materialet i denna artikel har hämtats ur:

- Fackföreningens protokollsbok
- Kopieböcker över Åry Bruks utgående korrespondens.
- Anteckningar från studiecirkel i Hemmesjö hembygdsförening.

Claes Lissing

HEMMESJÖKRÖNIKA 1987

- 5 februari Sölve Sjösten och Lennart Stenius intervjuas i Kronobergaren om Åryds framtid. I samma nummer meddelas att Konsum-affären trots nedläggningen av spånskivefabriken visat en positiv utveckling.
- 25 mars Hembygdsföreningen arrangerar det första av tre program med titeln "Sköna onsdag" i hembygdsstugan i Åryd (Schöns stuga). Liknande program anordnas under hösten.
- 30 april I ett reportage i Smålandsposten nämns att fem företag redan tecknat hyreskontrakt avseende lokaler i f.d. spånskivefabriken.
- 2 maj Auktion förrättas på maskiner, fordon och verktyg som tillhört spånskivefabriken.
- 21 maj Elever i klass 2 och 3 i Åryds skola bjuder föräldrar, syskon och klasskamrater på en resa till Söderhavet i form av en musical i skolans matsal.
- 28 maj Folkpartiet i Växjö anordnar en kulturdag i Hemmesjö med besök i Hemmesjö gamla kyrka samt bruksmiljön och herrgården i Åryd.
- 15 juni När simskolan startar i Åryd är det bara 14 grader varmt i vattnet.
Åryd IK startar en tennisskola.
- 8 juli Uråsa hembygdsförening besöker Hemmesjö.
- 4 september Musica vitae håller konsert i Hemmesjö kyrka.
- 27 september I samband med Konstens vecka ordnas en utställning i turbinhuset i Åryd av konstverk, som kulturförvaltningen i Växjö köpt under det gångna året.
- 18 oktober Hemmesjö-Tegnaby Röda kors-krets firar 40-årsjubileum i Risingegården.
- 24 oktober Den socialdemokratiska kvinnoklubben i Åryd firar sitt 50-årsjubileum med en sammankomst i skolans matsal.
- 25 oktober Åryds bio firar 40-årsjubileum med en filmsöndag.
- 18 december Smålandsposten meddelar att åtta småhus med bostadsrätt skall byggas vid Prästvägen i Åryd med byggstart 1988.
- 31 december Vid årsskiftet uppgår antalet invånare i Hemmesjö med Tegnaby församling till 1425 personer. Antalet födda under 1987 var 19 och antalet döda 15. 73 personer flyttade in i församlingen och 93 personer flyttade ut. Befolkningen minskade alltså med 16 personer.